

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Mateo Žagar

TIPOLOGIJA JEZIČNIH RAZLIKA MEĐU NOVOZAVJETNIM TEKSTOVIMA HRVATSKIH PROTESTANATA

U radu se na temelju jezikoslovne i tekstološke analize četiriju inačica istoga biblijskoga teksta iz korpusa otisnutih protestantskih izdanja hrvatskih glagoljaša (glagoljički *Novi testament* /prvi dio 12. I. 1562., drugi dio 1563./; ćirilički *Novi testament* /4. V. 1563./; glagoljička *Postila* /30. X. 1562./; ćirilička *Postila* /1. I. 1563./, latinička *Postila* /1568/), izvode zaključci o međusobnoj ovisnosti tekstnih inačica istoga – jedin-stvenog prijevoda, i o stupnjevima njihova razlikovanja. Pokazalo se tako da ćirilički *Novi testament* iskazuje najviše posebnosti, odnosno da se one uglavnom ne ponavljaju u usporednim izdanjima triju *Postila*. Čak je i stanje u ćiriličkoj *Postili* bliže rješenjima u glagoljskom *Novom testamentu*. Latinička *Postila* otisnuta u Regensburgu 1568. iskazuje najveću bliskost upravo s glagoljičkim *Novim testamentom*, a ne s vremenski bližim ćiriličkim izdanjem.

Istraživanje je također potvrdilo i činjenicu da je najveća koncentracija štokavizama zabilježena u prvom dijelu glagoljskoga *Novog testamenta* iz 1562. Na temelju usporedbe s u Veneciji latinicom otisnutim *Lekcionarom Bernardina Splićanina* (otisnutim 1495., dostupnijim protestantima u izdanju iz 1543. /*Zborovčičev lekcionar*/) te ćiriličkim rukopisnim *Lajpciškim lekcionarom* (iz sredine XVI. st.) dubrovačke provenijencije, upozorili smo na tamošnje dovoljno velike jezične razlike prema uraškim izdanjima, tako da se ne može govoriti kako je prvi mogao biti izravan predložak (LBS) niti drugi (LL) primjer tekstova odakle su se preuzimali štokavizmi u protestantska izdanja prije 1563.

Ključne riječi: biblijski prijevodi, glagoljički *Novi testament*, ćirilički *Novi testament*, glagoljička *Postila*, ćirilička *Postila*, latinička *Postila*, hrvatska protestantska tiskara u Urachu

Iznimno bogatu tiskarsku produkciju hrvatskih protestanata koji su u Urachu pokraj Tübingena sredinom XVI. st. otisnuli sveukupno 28 hrvatskih izdanja (14 glagoljskih, 8 ćiriličkih i 6 latiničkih) u nakladi od sveukupno više od 30.000 primjeraka obilježila je iznimna organizacija, dugotrajno i temeljito prevođenje, te skrb o distribuciji (koja, kao što je dobro poznato, naposljetku nije urodila očekivanim plodom). Iako još uvijek možemo reći da na mnoga pitanja o predlošcima dotičnih izdanja nemamo odgovora, činjenica je da o malo kojem našem kulturnom pokretu u prošlosti imamo toliko sačuvanih konkretnih povijesnih podataka

kao što ih imamo o ovome.¹ U skladu sa zadacima epohe, štoviše početka novoga vijeka, koja je u tisku vidjela mogućnost brzog, naglog i temeljitog širenja kulturnih vrjednota, tako i širokih kulturnih obrazaca, osobita se pozornost posvećivala jeziku; on je morao biti u prvom redu dobro razumljiv, transparentan u prenošenju izvornika, a i dovoljno nijansiran da prenosi sve složenosti koje zahtijeva ponajprije biblijski tekst, pa onda za tim i svi drugi registri književnoga jezika.² Osim toga jezik je morao iskazati potencijal da u prijevodu optimalno prenese sadržaj izvornika. Premda povijest hrvatskoga književnog, pa standardnog jezika, nije išla putem koji su bili zacrtali naši protestanti, ponajprije Stipan Konzul i Anton Dalmatin, neprijeporna je činjenica da je ovaj prevodilački i jezično-uređivački projekt trebao u povijesti jezika hrvatske knjige biti prijeloman, slično kao što je to bio, primjerice, u povijesti susjedne slovenske kulture (čiji je ključni reformator Primož Trubar bio inicijator i hrvatskih prijevoda), a i mnogih drugih srednjoeuropskih kultura. Golemi i strukturirani naponi da se osmisli polifunkcionalan književni jezik za koji se može očekivati da će biti prihvaćen sve od slovenskih predjela (za koje su bili namijenjeni Trubarovi prijevodi) sve do Carigrada bili su utemeljeni na odluci da jezična osnovica bude uobličena na najjačoj hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji koja je bila bliska „narodnome izričaju“ (koja, dakle, nije bila crkvenoslavenski jezik), kako nam je dakle sačuvano u našim latiničkim, djelomice i u ćiriličkim srednjovjekovnim lekcionarima. Sve analize upućuju na korištenje dalmatinskim (južnočakavskim) biblijskim predlošcima, a relevantan broj štokavskih osobina u prvom dijelu glagoljskog *Novog testamenta* otisnutog u siječnju 1562. mogao bi, barem jednim svojim dijelom, upućivati mogućnost postojanja i nekog dubrovačkog, ćiriličkog predloška (Žagar 2018a).³ O stvarnoj težini tih mogućnosti tek treba raspravljati. U bogatim izvorima (predgovorima izdanjima i sačuvanoj korespondenciji sudionika ovog projekta) i već vrlo opsežnoj literaturi, kroz stoljeće i pol akumuliranoj, puno je pisano o jeziku ovih izdanja, iako je postupak objavljivanja latiničkih prijepisa – koji jedini omogućuje primjerenu, temeljiti i podrobnu raščlambu – tekao raz-

¹ Korespondencija je sačuvana u Kostrenčić 1874, Rajhman 1986, a mnoge povijesne podatke, planove i sumnje zatječemo u predgovorima protestantskih izdanja – Trubarovim, Konzulovim i Dalmatinovim. Njemački Trubarovi predgovori objavljeni su u Vrečko 2011.

² O terminima za „jezik knjige“ u odnosu na standardni jezik usp. Katičić 2009, Čupković 2010: 5.

³ Visok udjel karakterističnih štokavizama procjenjuje se i kao namjerna intervencija oblikovanja novoga književnog jezika kojom se izriče otvorenost prema golemom štokavskom zaleđu koje je na zapadu doprlo sve do Metlike gdje su prvi prijevodi *Novog testamenta* bili podvrgnuti kontroli. (usp. Žagar 2018a)

mjerno sporo.⁴ Čakavska je osnovica bila nesporna, međutim dvojilo se kojem težištu treba dati prednost: središnjoistarskome ili dalmatinskome. Od početka je postojala suglasnost da je riječ o prijevodu koje uključuje različite jezične slojeve, u skladu s predlošcima koji su bili raspoloživi. Crkvenoslavenske biblijske tekstove istarski su glagoljaši zasigurno znali gotovo napamet, a Trubarov slovenski prijevod već je predstavljao uzor. Najtemeljitije djelo posvećeno jeziku ovih izdanja, i to njih 17 (od sveukupno 30-ak), velika je monografija koju je sastavio Franjo Fancev (1916.). Već na samom početku svoga djela on citira prve dojmove najbližih suradnika prevoditelja Stipana Konzula koje su, nakon pregledavanja prijevoda, vjerojatno na poticaj Primoža Trubara, iznijeli 29. listopada 1959. u Metlici (nešto više od dvije godine prije tiskanja prvoga dijela GNT), gdje ustvrđuju ono što im je i najvažnije i što se od hrvatskih protestantskih prijevoda i očekuje: „da su razumljivi na cijelom prostoru Dalmacije, do mora, među Hrvatima, Bosancima i Srbima, sve do Konstantinopola“ (Kostrenčić 1874: 2). Koliko je ta spoznaja bila važna, govori i to što je Trubar već 2. siječnja 1560. o tome obavijestio cara Maksimilijana II. Sam je Konzul svjestan mogućih pogrješaka (prije svega u pravopisu i u odabiru leksema), te u predgovoru glagoljskoga *Katekizma* (1561.) moli čitateljstvo za blagonaklonost prema pogrješakama, uz obećanje kako će se pogrješke odnosno loši odabiri pri tiskanju *Novoga testameta*, koje je uslijedilo, ispravljati (Bučar – Fancev 1938: 57-58, Fancev 1916: 149). Unatoč prvome zadovoljstvu, Trubar kao glavni organizator i zasigurno najodgovornija osoba počeo je sumnjati prije svega u dosege razumljivosti teksta (pa i u kompetenciju samoga Konzula kao izvorno istarskoga glagoljaša, kao što znamo – sjevernočakavske govorne osnovice), ali i u doličnu razinu pravopisne uređenosti. Toj je sumnji povjerovao i glavni financijer ovog projekta Hans Ungnad koji je svoju potporu uvjetovao prethodnim zaključkom da jezik prijevoda odgovara očekivanjima. Kako bi provjerio razumljivost, pozvao je Trubar da tekst pregledaju predstavnici znatnog dijela „ciljane publike“ – uskočki pravoslavni svećenici Ivan/Jovan Maleševac iz Bosne i Matija Popović iz Srbije. U Urachu su boravili, kako piše Bučar (1916: 104), dvadeset tjedana, od 20. rujna 1561., pa do sredine veljače (dakle u razdoblju kada je došlo i do tiskanja prvog dijela GNT – 12. siječnja 1562.) pa su tijekom toga vremena zacijelo u nekoj mjeri pridonijeli odabiru leksika i oblikovanju grafije (ponajprije u ćiriličkim izdanjima).⁵ S obzirom na to da crkvenoslavenski jezik kao „nenarodni“ nije dolazio u obzir (pa tako ni hrvatskoglagoljski

⁴ Usp. Žagar 2017: 6

⁵ Posljednja im je plaća isplaćena 10. veljače 1562. Trubar je tvrdio da je od njih bilo pomoći, zacijelo u ćiriličkom izdanju, ali Stipan Konzul i Pavao Skalić bili su protiv njihova

tekstovi), od ta dva svećenika moglo se očekivati samo da provjere razumljivost tekstova svojoj, zacijelo već naseljenom novoštokavskom pastvom (Steklasa 1908). Kako je već u drugom dijelu *Novog testameta*, otisnutom 1563., očito uklanjanje štokavskoga sloja (Žagar 2018ab), teško da su oni u tom smislu, osim inzistiranja na kontinuitetu osnovnih grafijskih običaja ili na pokojem crkvenoslavizmu (primjerice na učestalijem pisanju jerova na funkcionalno praznim položajima), mogli puno učiniti. Istraživači su manje-više suglasni, na temelju zasvjedočenoga nezadovoljstva njihovim radom, da je teško rekonstruirati koliki je naposljetku bio njihov doprinos.⁶ Jedan od korektora kojemu je također povjerena provjera bio je Ivan Lamella, istarski glagoljaš koji je u Pazinu zajedno s još nekim popovima glagoljašima ustanovio kako doista treba izbjeći neke nerazumljive riječi i ortografske odnosno tiskarske pogreške. Iako se povukao u oštini svojih formulacija, Trubar je ustrajao na tome da su mnoge riječi pogriješno prevedene i otisnute. Pitanja o kvaliteti prijevoda pojavljivala su se povremeno i sljedećih godina. Koliko se u dinamici jezično (dijalektološki) razvedenog prostora, od Istre do Carigrada, uopće mogla procijeniti značenjska nijansiranost riječi u biblijskome kontekstu, danas i nije moguće u potpunosti rekonstruirati. Kao što bi se i očekivalo, a i kao što reakcije nadređenih i kontrolora pokazuju, problem se ponajprije svodio na leksik, odnosno na terminologiju koja je po prirodi stvari na široko zacrtanom prostoru i morala biti različita.⁷ Razumijevanju su u obama izdanjima NT-a, glagoljskom i ćirilskom, trebale pomoći inačice dodane na marginama i tako barem u nekoj mjeri ublažiti problem, sve pod uvjetom da ne postoje nijanse značenjskih razlika. Nažalost, cjelovitiji hrvatski leksikografski priručnici, pogotovo kad je riječ o srednjovjekovnom korpusu, još ne postoje i zapravo nemamo mogućnost usporednog proučavanja. Jedina ozbiljnija mogućnost usporedbe odnosi se na crkvenoslavizme (u glagoljskim prijevodima liturgijskih tekstova) i na biblijski leksik u sačuvanim, štokavskim i čakavskim, leksionarima. Za ćirilsko izdanje Fancev kaže da je „skretalo prema crkvenoslavenskom“ gdje je god moglo. Takva je tvrdnja zasigurno pretjerana, ali odustajanje od mnogih „pomlađenih“ intervencija sasvim je očito, opet ponajviše u pravopisu (što podrazumijeva i fonologiju, npr. veću učestalost vokalnoga *l* umjesto *u*), u spomenutom povlačenju već uključenih štokavskih osobina, u

angažmana i poricali su njihovu pomoć. Usporedba glagoljskog i ćirilskog izdanja *Novoga testameta* svakako može pridonijeti razumijevanju uloge (Jembrih 2007: 42).

⁶ U Trubarovu pismu Maksimilijanu II. od 27. listopada 1561. izričito stoji da su ovi svećenici proveli korekturu nad objavljenim *Katekizmom* (ne piše, međutim, jesu li u pitanju oba izdanja, glagoljičko i ćiriličko) te da upravo korigiraju evanđelja. (Rajhman 1986: 84)

⁷ Studiozna usporedba leksičkoga odabira u GNT-u i ĆNT-u s obzirom na širine semantičkih polja predložena je u Čupković 2010.

arhaiziranijoj morfologiji (npr. češća uporaba morfema – *u* u prezentu 1. lica jednine). U pravu je Fancev kada zaključuje da se „ovakav prijevod mogao učiniti samo prema starijoj redakciji crkvenog biblijskog prijevoda“ (1916: 154; usp. i Damjanović 2010).

Danas nam nije poznato je li, da je postojala kakva hrvatska Biblija prije protestantskog prijevoda, koja bi bila mogla biti uzorom za njezino oblikovanje. O tome koliko bi bilo korisno da je postojala pisao je Primož Trubar još 1557., nakon što je izišao prvi dio njegova slovenskoga prijevoda (drugi je izišao tek 1560.) te poticao da se takva Biblija pronade kako bi bila uzor hrvatskom izdanju, zacijelo uz oslonac u njegovu slovenskom prijevodu. Sačuvan nam je, međutim, samo nevelik broj lekcionara s kojima možemo uspoređivati sve prijevodne inačice biblijskih tekstova koje se pojavljuju u protestantskom opusu (prvi dio glagoljskoga prijevoda NT-a 12. I. 1562., drugi 1563., ćirilski sav 4. V. 1563.; glagoljska *Postila* 30. X. 1562., ćirilaska 1. I. 1563.). Fancev potanko raspravlja o toj mogućnosti (pa i o postojanju „rapske“ ili „creske Biblije“ koja se posredno spominje u nekim izvorima), te navodi i neke izvore prema kojima su Bibliju (možda i spominjaju Bibliju Bernardina Frankopana?) vidjeli i Hans Ungnad i Petar Pavao Vergerije, pa i sam Trubar, ali tek nakon što je prijevod već bio odmakao ili čak dovršen (Vojnović 2006).⁸ Još se početkom 1563. raspravlja o mogućnosti da se protestanti domognu te Biblije (upravo je tada umro njezin vlasnik), pa se navodi da je potkraj 1563. i bila u Trubarovim rukama. No tada je već prvi dio glagoljske Biblije odavno bio tiskan, a i dovršilo se priređivanje, možda i tiskanje drugoga dijela, a moguće i ćirilskoga izdanja. Očito se, i tu je također Fancev u pravu, htjelo se već objavljeni tekst kolacionirati i procijeniti mu vrijednost. Štoviše, on drži vjerojatnim da je upravo zagledanje u tu Bibliju u prvoj polovini 1563. rezultiralo „arhaiziranjem“ ćirilskoga prijevoda (otisnutoga početkom svibnja). Dakako, dalje se postavlja niz pitanja, ponajprije može li se očekivati da je postojala glagoljska Biblija koja ne bi bila pisana crkvenoslavenskim jezikom. A da su se ugledali u takvu Bibliju, pitanje je kako bi ostali dosljedni u oblikovanju narodnoga jezika. Vrlo je vjerojatno da ta korigiranja nisu provodili samo Konzul i Dalmatin, nego i Ivan Lamella, Ivan Fabijanić, Frane Klej, Matija Živčić, a u nekoj mjeri popovi Maleševac i Popović (Bučar 1910: 153). „Tumačenje“ na hrvatski jezik *Novog testamenta* teklo je, kako stoji u Konzulovu i Dalmatinovu predgovoru glagoljskom izdanju, „iz najboljega Latinskoga, Vlaškoga, Nemškoga i Kranjskoga tlmačenja“, no to – osim rijetko

⁸ Trubar sam navodi u njemačkom predgovoru glagoljskom NT-u (1562.) kako Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi i Bugari dotad nisu imali nijednu cjelovitu Bibliju. (NT 1962: XX, u hrvatskom prijevodu raspoloživo u latiničkom prijepisu: *Novi testament I /1562.*; ur. D. Matak/: 20)

u utjecaju iz posljednjega navoda tj. slovenskoga jezika – nije ostavljalo traga na jezični izraz prijevoda.⁹

Godine 1557. donesena je odluka da se započne sastavljati hrvatski prijevod Biblije, pa se o Božiću Stipan Konzul i poduhvatio posla. Godine 1559., 28. kolovoza, već se prijevod (cjelovit?) podnosi na čitanje, pa se i donose prvi osvrti. Iz 1560. raspolažemo Konzulovim autografom koji se čuva u Austrijskom državnom arhivu u Beču (Jembrih 2007: 85-103), zacijelo rukopisom prijevoda o kojemu Trubar piše Hansu Ungnadu 1. travnja 1550. govoreći da je Konzul preveo njegov NT na hrvatski glagoljicom (Jembrih 2007: 43). Antun Dalmatin pridružio se projektu tek u ožujku 1561. Prvi je dio GNT-a otisnut 12. siječnja 1562. godine, a drugi tek 1563., kada i ćiriličko izdanje u cjelini. Razlog zašto se drugi dio tiskao najmanje godinu dana poslije (ne raspolažemo u ovom slučaju točnim datumom) očito je bila nedovršenost prijevoda cjelokupnog Novog zavjeta, odnosno usporedno prevođenje s organiziranjem tiskanja.¹⁰ Tako dug i razdvojen postupak omogućio je i provjeru te dotjerivanje prevedenog materijala u skladu s primjedbama onih kojima je – kako smo maloprije i upozorili – ukazano povjerenje provjere razumljivosti i ispravnosti.

Unatoč kontekstu koji govori više u prilog postojanju dalmatinskih predložaka (pogotovo uz tvrdnje Augusta Leskiena /1881/ i Ivana Poloviča /1908/ kako je očita veza s čakavskim i latiničkim *Zborovčičevim lekcionarom* tj. drugim izdanjem *Lekcionara Bernardina Splićanina*, otisnutim u Veneciji 1543.), Fancev smatra kako je jezik hrvatskih protestanskih knjiga „primorski i istarski govor čakavskoga narječja“, dakle govor većine prevoditelja, uglavnom glagoljaša.¹¹ Na to bi trebala upućivati činjenica da su osim Konzula i Dalmatina (prvog podrijetlom

⁹ „Tumačenje“ se umnogome poklapa s današnjim terminom „prijevoda“, ali ne i potpuno (Barbarić 2017: 143-152). Ono što je pouzdano u prijevodu naših protestanata jest da nije riječ o doslovnom prijevodu „ad litteram“, kakvo je bilo zamijećeno primjerice u glagoljskom prijevodu Biblije prema Vulgati Šimuna Kožičića Benje (1531.) ili pak u kasnijim jezuitskim prijevodima.

¹⁰ Na to da su se načela jezičnog koncipiranja mijenjala u vremenu, upozorili smo u nekoliko rasprava koje su, kao i ova, nastale u okvirima radnog plana projekta „Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.“, a pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, koji financira Hrvatska zaklada za znanost (2015.-2019.), i na kojemu sudjeluju istraživači Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, Stjepan Damjanović, Ivana Eterović, Tanja Kuštović i Mateo Žagar.

¹¹ Leskien 1881, Polović 1908. Vrlo je zanimljivo da sam Trubar u predgovoru svoga prvog dijela slovenskog prijevoda NT-a (1557.) spominje da je imao pred sobom, između ostaloga, i jednu hrvatsku misnu knjigu koja je u Veneciji ponovno tiskana latinicom, a Jembrih također zaključuje da se taj navod zacijelo odnosi na *Zborovčičev lekcionar* otisnut u Veneciji 1543.

iz bužetskoga kraja, a drugoga – iz Senja ili pak južnije iz Dalmacije), u redigiranju i korigiranju sudjelovali istarski svećenici. Tek bi buduća potanja gramatička i leksička usporedbena istraživanja primjerice s hrvatskim tekstovima pisanima u Istri otprilike u to doba (na primjer s tekstovima Šimuna Grebla, oko 1472. – nakon 1539.) mogla to i dokazati. Sve dok se ne obave spomenute prethodne radnje i dok se ne steknu spoznaje na temelju usporedbenog proučavanja, kao važan oslonac za izvođenje približnih zaključaka o jezičnoj osnovici (istarska ili dalmatinska čakavština?) moramo se oslanjati na tekstologiju i na povremeno sasvim očita podudaranja protestantskih izdanja NT-a, glagoljičkoga i ćiriličkoga, sa *Zborovčičevim lekcionarom*.¹² Kada bi doista bila riječ o prijepisu, tada i ne bi bilo sumnje da je riječ o tekstu s dalmatinskom čakavskom osnovicom, baš kako je i u predlošku (Barbarić 2017: 101). No i sam Polovičev tekst upućuje na to da su tek dijelovi između njih podudarni (1908: 59-73). Preklapanja su očita tek u povremenim segmentima, dakle ne ni u cijelim lekcijama koje su se u načelu lako mogle preuzeti iz dotičnog predloška. Za odnos Konzula i Dalmatina prema predlošcima piše Polovič ovako: „Najtesneje sta se naslanjala na Bernardinov lekcionar; to je naravno, ker sta našla v njem edini prevod sv. pisma na narodnem jeziku, v katerem sta hotela pisati. (...) Iz Bernardina sta jemala ali neizpremenjeno, ali pa sta popravljala po cksl. prevodu, po Trubarju in po Vulgati.“ (1908: 62). Konkretno, Polovič je radio na tekstu Matejeva evanđelja i donio nekoliko primjera nesumnjiva podudaranja s drugim izdanjem *Zborovčičeva lekcionara*, i to na ovim mjestima: I, 20-21; IV, 3-6; VI, 24-25; XVII, 1-4. Nažalost, ne nalazimo preciznije podatke kolika je sličnost na cjelokupnom planu, odnosno koliki je zapravo omjer između sličnosti i razlika, iako je ta procjena od presudne važnosti za procjenu stupnja oslanjanja na ovaj predložak, a time i na pitanje procjene tipa čakavske govorne osnovice (sjeverna / istarska/ ili južna /dalmatinska/) odnosno tipa njihova miješanja. Stoji tek tvrdnja kako je sličnost izrazita od 20. do 28. poglavlja, a drugdje – osobito od 13. do 20. poglavlja – znatnije su razlike koje se svode na uključivanje utjecaja iz crkvenoslavenskoga, Trubarova slovenskoga prijevoda te na dodatno poravnavanje po Vulgati (1908: 64). Polovič drži da je u pogledu crkvenoslavenskoga ključno bilo osvrtnje na stanje u starijem glagoljskom tisku (pa pretpostavlja da je to mogao biti *Misal*

kao drugo izdanje prvoga – *Lekcionara Bernardina Splitsanina* iz 1495. Ovo drugo izdanje bio je priredio za tisak Benedikt Zborovčić iz Trogira.

¹² U tekstološkom smislu nije sporno da je i Trubarov slovenski prijevod mogao pripomoći jer i sami pišu u predgovoru glagoljskoga NT kako „kranjski jezik (...) s hr`vackim` jazikom mnogo se sklada, tako da jedan Hr`vackoga jazika člověk` u potrebě more jednoga Kranjca razumeti.“ (*Novi testament*, I. dio, 1562., latinički prijepis glagoljskog izvornika /ur. D. Matk/, Zagreb 2013, str. 49)

Pavla Modrušanina otisnut 1528. godine), prije svega u pravopisu, a ponešto i u leksiku: npr. radije csl. „radi“ nego čak. „cića“, radije „mitari“ umjesto „očitnici“, „jerej“ umjesto „redovnik“, „taina“ umjesto „skrovito“, „krov“ umjesto „striha“ (...).¹³ Zanimljivi su i rijetki primjeri iz morfologije gdje se suprotstavljaju razlike između *Zborovčićeve lekcionara* i crkvenoslavenskoga teksta, npr. red riječi, gramatem u G mn. imeničkih deklinacija (čak „od svojih učenikov“, „od prorokof“, „: csl. „ot učenik’ svojih’,,, „od prorok’,,,“). Navodi još i nedosljedan odnos uporabe završnoga *-t* u prezentu za 3. lice, i ustvrđuje da će ipak popis zaključiti, premda bi se još moglo toga reći o utjecaju crkvenoslavenskoga jezika.

Dosadašnja istraživanja jezika hrvatskih protestantskih izdanja uspjela su, osim upućivanja na različite izravne predloške (slovenskoga prijevoda, latiničkog čakavskog lekcionara, crkvenoslavenskog predloška), i iskristalizirati dojam o dinamičnom, neujednačenom jeziku, u kojemu je jedino neprijeporna čakavska osnovica, s blagim i neujednačenim utjecajem slovenskoga i crkvenoslavenskoga jezika (i između djelâ, a i unutar pojedinih izdanja), dok pitanje prevladavanja čakavštine istarske provenijencije (govor prevoditeljâ) ili, pak, dalmatinske (književni jezik lekcionarâ) ipak ostaje otvoreno.¹⁴ S vremenom je stručnjacima postao zamjetan i štokavski sloj za koji se s vremenom pokazalo tijekom istraživanja da je zasigurno smišljeno zastupljen slojem karakterističnih leksema (*tko, što, sav, u...* nasuprot čakavskima *ki, ča, vas, v/va*) u prvom dijelu glagoljskoga NT-a, koji je već u drugom dijelu glagoljskoga NT-a i u ćiriličkom izdanju (oba otisnuta 1563.) uklonjen u drugom dijelu glagoljskoga NT i u ćiriličkom izdanju (Žagar 2018ab).¹⁵ Sve dok se ne provedu temeljita i iscrpna istraživanja

¹³ Pravopisne intervencije nisu, danas znamo, jezične prirode, niti utječu na razumijevanje pročitano g teksta. One međutim pridonose, ili otežavaju, sam proces glasnog čitanja koje je još uvijek bilo od velike važnosti za recepciju, iako se očekivalo i brzo širenje tihog čitanja. U Konzulovu i Dalmatinovu predgovoru glagoljskog NT stoji kako su se oslanjali na „staru hrvacku štampu u Brvialih i Misalih“ (*Novi testament*, I. dio, 2013: 52 /8/), no sve zapažene naglašenije pravopisne intervencije iz crkvenoslavenskih izvora mogle su značiti utjecaj bilo koje već otisnute takve glagoljske knjige.

¹⁴ Često se u tom smislu citira tvrdnja Josipa Bratulića: „Jezik hrvatske protestantske književnosti nije jedinstven, nego se razvijao i mijenjao prema zahtjevima sredine koja se širila, i koja je prihvaćala protestantska izdanja“ (Bratulić 1983: 49). Trebalo bi ovome još dodati da, osim toga vanjskog čimbenika, treba dodati i individualni, jer znamo da NT nije prevodila samo jedna osoba, kao što i znamo da jedini jezični oslonac hrvatskoga narodnog jezika – čakavski lekcionar – nije zbog ograničenosti opsega biblijskih tekstova mogao biti punim osloncem.

¹⁵ Nastojali smo pokazati, na temelju općega konteksta leksičkoga odabira, kako se pod crkvenoslavenskim oblikom zamjenice „čto“ zapravo krije izgovor štokavskoga oblika „što“ (Žagar 2018).

distribucije raznolikih rješenja teško će se doći do konkretnijih rezultata, i zbog toga što je za 16. stoljeće teško u morfologiji pratiti razlike između dalmatinske i središnjoistarske čakavštine, a i zbog nedostatka regionalno određenih rječnika srednjovjekovna i ranonovovjekovna korpusa hrvatskih tekstova.

Tek nakon što su, u okviru spomenutog projekta Hrvatske zaklade za znanost u cjelini u latinicu transliterirana oba dijela glagoljičkog NT, provedena temeljita usporedba s ćiriličkim izdanjem, nakon što je transliterirana *Postila* u oba pisma, ćirilici i glagoljici (a *postila* predstavlja, kako znamo, lekcionar s pridruženim propovijedima), te nakon što smo mogli, u sklopu projekta, raspolagati programom za analizu učestalosti pojedinih oblika u tekstovima, u stanju smo usporediti dinamiku različitosti istoga biblijskoga teksta u čak pet inačica.¹⁶ Za ovu smo svečanu priliku htjeli na jednome malom uzorku pokazati svu dinamiku sličnosti i razlika kroz uzorke istoga biblijskoga teksta, otisnutih od siječnja 1562. pa sve do 1568. godine, a preuzete iz izdanja glagoljskoga i ćirilskoga *Novoga testamenta*, te iz glagoljske, ćirilske i latiničke *Postile*. Iskoristili smo priliku i usporedili jezik odabranih lekcija sa stanjem u dostupnom nam prvom izdanju *Lekcionara Bernardina Splićanina*, za jezik kojega znamo da nije bitno drugačiji od *Zborovčićeva*. Odabrali smo sljedeća čitanja iz *Postile*: Matej 2, 2-12; Marko 8, 1-9, te Luka 21, 25-34 i proveli usporedbu, a zaključke ovdje predočujemo. Namjerno smo odabrali vrlo malen korpus za istraživanje, kako bismo postigli veću temeljitost i predočili što potpunije raznolikost jezičnih razlika (iako ih katkad nije moguće odvojiti od pravopisnih odabira). Krenuli smo kronološkim redom, od glagoljskoga NT-a (GNT) pa do glagoljske *Postile* (GP), ćirilske *Postile* (ĆP), ćirilskoga NT-a (ĆNT) te naposljetku latiničke *Postile* (LP). Pod oznakom (LBS) uvrštavali smo stanje iz dalmatinskoga (južnočakavskoga) *Lekcionara Bernardina Splićanina* iz 1495. (zbog nedostupnosti vrlo slična *Zborovčićeva*), a u jednom čitanju (Matej 2, 2-12) imamo na raspolaganju i mogućnosti usporedbe s *Lajpciškim lekcionarom* (LL) o kojemu je pisao August Leskien i naveo nešto primjera (1881: 215-216).¹⁷

Što sve iz priložene tablice, unatoč malenom obrađenom korpusu, možemo zaključiti? Razlike u jeziku postaviti ćemo u tablici u grozdovima, prema tomu je

¹⁶ Ovaj bismo niz u načelu mogli proširiti autografom Konzulova glagoljskoga NT-a koji se čuva u Austrijskom državnom arhivu u Beču, na kojemu smo već napravili oglednu kontrolu usporedbe sa stanjem u otisnutom glagoljskom NT. Ustanovili smo tako da je sloj štokavskih osobina zastupljeniji u prvom dijelu glagoljskoga NT nego u autografu, što čvrsto govori u prilog namjernom uključivanju ovih oblika nakon provedbe.

¹⁷ Zahvaljujem dr. Vuku Tadiji Barbariću na upozorenju na mjesto objave nekoliko čitanja iz LL.

li riječ dominantno o promjenama u fonologiji (grafematici), morfologiji, leksiku, sintaksi, redu riječi ili tekstološkoj razlici. Grafetičkim i pravopisnim razlikama, iako zanimljivima jer svjedoče o postupno sve većoj arhaizaciji vizualnog postava teksta (npr. u sve češćem pisanju jerova u slabim pozicijama), sada se nećemo baviti; njih – zbog zasebne metodologije, a i zbog već poprilično dosegnutih spoznaja – ostavljamo nekoj drugoj prilici.¹⁸ Razlike prema jezičnim razinama nije moguće uvijek pročititi po navedenim razinama, one se osobito prepleću u sintagmama, a katkad i u samoj riječi. Jedna od hipoteza ove rasprave jest uvjerenje da se jezik prepisivača odnosno priređivača mijenjao (i) pod utjecajem memorije teksta i posredno usmenih (govornih) zakonitosti, pogotovo u uvjetima kada su svi svećenici (prevoditelji, redaktori, prepisivači), a i ne samo oni, biblijske lekcije mogli znati napamet. U toj prijelomnoj fazi europske civilizacije, dok još nije prevladala posvemašnja zastupljenost i dostupnost pisanih tekstova, vrijedio je važan oslonac na usmenu kulturu pisane riječi (s pretpostavljenom osobnom memorijom prepisivača/redaktora/priređivača kojoj je pisani tekst / tek/ podloga). Stoga usporedno s otklanjanjem žarišta od pravopisnih razlika nismo svoju pozornost usmjeravali ni na variranje prijedloga, s vokaliziranim ili ispalim poluglasom, ili s punom vokalizacijom, npr. prijedloga *vb* u *u* (što može, ali i ne mora, biti štokavizam), kao ni na status grafema jata i njegovih mogućih refleksa koji se kroz zakonitosti matičnoga govora priređivača lako mogu uvući u tekst i bez obzira na raspoloživi predložak. Od svih navedenih razina leksik i sintaktičke konstrukcije mogu nam biti najpouzdaniji pokazatelj tekstološke međuovisnosti tekstova, iako tek vrlo rijetko možemo procjenjivati je li riječ o leksemu koji je karakterističan za sjevernu ili južnu čakavštinu ili, pak, za štokavsko narječje. Nešto je lakše s prepoznavanjem pripadnosti slovenskom jeziku (ali i to uz velik oprez), a još lakše s prepoznavanjem crkvenoslavenizama (iako su katkad i oni mogli postati dio inventara narodnoga jezika). Zagledani nad popisom razlika koje smo izlučili, postavljamo niz pitanja, pa i ono osnovno: Možemo li, u šumi razlika koje smo prepoznali štogod relevantno izlučiti o

¹⁸ Premda je Fancev u svojoj monografiji napravio golem posao obradivši sedamnaest djela (po naslovima tek nešto više od polovine, ali po broju stranica ipak znatno više) i strukturirajući jezične osobine u nekoj mjeri i s obzirom na moguću pripadnost narječjima, bilo je odmah jasno da se bez procjene učestalosti oblika (bez statističke metode), u pojedinim tekstovima i u međusobnoj usporedbi, ne mogu izvoditi dalekosežniji zaključci o dinamici namjera s jezičnim koncipiranjem kroz desetak godina, od 1559. do 1568. (Murko 1925: 92, Lisac 1998 : 95). Uporabom računalnog programa na projektu mogli smo pratiti omjere učestalosti štokavizama u korpusu i tako donekle nadoknaditi ono što Fancev nije mogao učiniti. Dorađenija i još razgranatija uporaba ovoga programa mogla bi pridonijeti stjecanju novih spoznaja.

međutekstnom i međujezičnom približavanju i odstupanju naših tekstova? Usmjereni smo se prema inačicama biblijskoga teksta naših protestantskih izdanja, dok nam je stanje u LBS i LL bilo tek neka vrsta kontrolnog okvira, platforma za sagledavanje daljnjih eventualnih dosega istraživanja.

Već i pri površnom pregledu predočenog stanja, u samo tri biblijska čitanja, možemo zaključiti kako su svi uzorci biblijskih tekstova u našim protestantskim izdanjima povezani i kako se, unatoč svim razlikama, može govoriti o jedinstvenome tekstu. Čak se i biblijski tekstovi LP (Regensburg 1568) posve uklapaju, iako su propovijedi posve različite, i po strukturi i po jeziku, od oba uraška izdanja glagoljicom i ćirilicom, otisnuta pet, odnosno šest godina prije. Spomenutu se jedinstvenost ipak ne smije miješati s istosti. Nema nikakve sumnje da se tekst biblijskih čitanja u LP bitno razlikuje od sva četiri uraška prethodnika: na leksičkoj razini prevladavaju čakavski oblici (*ča, fsi, ki*),¹⁹ odnosno stanje odgovara mlađoj redakciji prijevoda osvjedočenoj u izdanjima iz 1563. (drugi dio GNT, ĆNT-a), kao u određenoj mjeri i stanju u LBS.²⁰ U tom smislu, a i po udjelu ikavskih refleksa jata, iskazuje se i veća bliskost prema LBS. Ipak, ne može se ni reći da se LP oslanjala na LBS, a zacijelo ni na tekst koji je njegova mlađa inačica, jer su razlike među njima značajne, osobito u leksiku i sintaktičkim konstrukcijama (LP *jerusolim* : LBS *jerusalem*, *luna* : *misec*, *jili* : *blagovali*, *pukom izraelski* : *pukom u izraelu*, *vzgledate* : *pogledajte*, *zemljo Jude* : *grade žudeiski*, *smokveno drivo* : *smokvu*, *vnožica* : *množ...*). Također, analiziran materijal pokazuje kako ĆNT po jeziku iskazuje jasnu distancu prema svim trima prethodnim uraškim izdanjima, odnosno kako svjedoči provedenu redakturu s povratkom mnogim čakavskim rješenjima i – što je već mnogo puta zapaženo – tradicionalnijoj ortografiji.²¹

Usporedno jezično stanje u našem vrlo malenom korpusu jasno ukazuje na „cezuru“ u redakturnoj praksi koja je nastupila zacijelo u prvoj polovici 1563. godine, a za koju su se pripreme provodile zasigurno i u završnom dijelu

¹⁹ U analiziranom korpusu pronađen je upravo u LP jedan kajkavizam „gdo“ (Mk 8, 1-9), što iznova upućuje na rapsodičan odnos prema predlošcima i utjecajima matičnih govora prevoditelja (primjerice Stipana Konzula, podrijetlom iz sjevernog dijela Istre) ili pak okoline.

²⁰ Iako znamo da ritam priređivanja izdanja ne mora nužno pratiti i ritam tiskanja, redosljed objavljivanja ipak se pokazuje relevantnim: ćirilička *Postila* otisnuta je već 1. siječnja 1563., dakle prije ĆNT (koji je bio objavljen 4. svibnja iste godine), a godinu prije glagoljska *Postila* (30. listopada) i prvi dio GNT (12. siječnja). Drugi dio GNT umnogome je poravnat s jezikom ĆNT, pa se pretpostavlja, jer zapis ne postoji, da je i njegovo tiskanje bilo sredinom 1563. godine.

²¹ Kako smo već pokazali (Žagar 2018a), drugi dio GNT puno je poravnatiji u jeziku s ĆNT, ali tamošnje biblijske dijelove (*Poslanice*) nismo uspoređivali, jer ih *Postile* ne sadržavaju.

prethodne godine. I GP (otisnuta 30. listopada 1562.) i ĆP (otisnuta 1. siječnja 1563.) imaju mnoga ista rješenja kao i prvi dio GNT-a koji je objavljen 12. siječnja 1562. godine. Da je redaktura bila već 1562. provedena, to bi zacijelo ostavilo traga u biblijskim tekstovima GP i ĆP. Priključena tablica dobro pokazuje podudaranja u svim izdanjima objavljenima 1562. (prvi dio GNT, GP, ĆP), odnosno razlikovanje prema ĆNT i LP, ne samo s obzirom na uklanjanje štokavskoga sloja. Istom, razaznaju se i primjeri koje povezuju isključivo GP i ĆP (*idite i ispitaite, otidoše, nastoino, pusti...*), što znači da su se u priređivanju usklađivala oba izdanja, inače razlikovana gotovo samo po pismu, što nas i ne čudi znajući da ih dijele u tiskanju samo dva mjeseca. Zanimljivo je da nema znakovitih primjera iz kojih bi se vidjelo da se priređivači ĆP-a ugledaju na GNT „preskačući“ stanje u GP. Iz istog razloga naizgled može biti neobično da je stanje u istopismovnim knjigama, ĆP i ĆNT, zapravo vrlo različito (drugim riječima, vrlo su rijetki primjeri isključivog međusobnog poklapanja: *skrovića svoja, jaše, vbšadšši, došli jesu...*). U ĆNT tako imamo mnogo i to vrlo raznolikih primjera koje u prijašnjim izdanjima na paralelnim mjestima ne zatječemo (*vse, kto, dite, izidetʹ, da predʹpolože, putenʹ, izdraelskimʹ, odpusti, na pute, vidivše,*²² *prijamše, dvignuše, se biše ukazala, gredući va oblaku sa oblastʹju...*). Iako bi se zbog naknadnog redigiranja moglo očekivati da je stanje u ĆNT usklađenije sa stanjem u čakavskim lekcionarima (koje ovdje reprezentira LBS), čini se da nije posve tako: osim riječi koje u ovom kontekstu jedinstveno pripadaju čakavskoj osnovici (*vsi, kto, ča*) i koje su zajedničke upravo s ĆNT (u kojemu je uklonjen štokavski nasloj), zanemariv je broj primjera gdje se stanje u ĆNT više preklapa s LBS nego s prethodnim uraškim izdanjima. Štoviše, neusporedivo je veći primjer preklapanja stanja u LBS-u s uraškim izdanjima iz 1562. godine. Primjeri iz rukopisnoga dubrovačkoga *Lajpciškoga lekcionara* (LL), napisanoga između 1550. i 1570. od kojih nam je samo dio bio raspoloživ za usporedbu, ne potvrđuju – unatoč svim očiglednim tekstnim poklapanjima – karakterističan utjecaj štokavskih lekcionara na biblijske tekstove uraškoga kruga, ali vrlo dobro dokazuju snažnu povezanost LL s LBS. Iz toga nepobitno možemo zaključiti i da očigledan štokavski sloj u uraškim izdanjima iz 1562. godine nije bio (u potpunosti) preuzet iz predložaka, nego organizirano uključen, bar koliko se to može prepoznati u nama danas raspoloživim tekstovima, tek rijetkim sačuvanim primjercima iz mnoštva postojećih rukopisnih lekcionara, a možda i kakve hrvatske Biblije, još

²² U ovom i sličnim primjerima očigledan je stariji participijski oblik usklađen po rodu, broju i padežu.

na početku novoga vijeka.²³ Dakako, takvo bi tumačenje mogao pobiti neki pronađeni čakavski predložak s biblijskim tekstovima u kojima bi bilo puno više štokavskih primjera, no sve dok toga nema, jedina je moguća spomenuta interpretacija.

Usporedbenom metodom pristupa sadržajno identičnim tekstovima objavljenima u različitim djelima i različitim pismima tijekom razdoblja u rasponu manjem od jednog desetljeća (1562-1568) nastojali smo pokazati i na ovako malenom korpusu dinamiku jezičnih promjena koju su razvijali i prevoditelji i korektori i priređivači hrvatskih protestantskih knjiga za tisak. S jedne strane raznolikost je zasvjedočila nesigurnost, ali se razaznao i cilj kojemu su smjerali svi naponi – da se zajamči i razumljiv tekst (ponajviše preko odabira leksika), ali i jasan izraz prema tradiciji (prije svega preko odabira tradicionalnih grafijskih rješenja poznatih iz crkvenoslavenskih knjiga). Nedostatak potrebe da se dosljednije slijede raspoloživi predlošci, pa i unutar samoga niza uraških izdanja, ponajviše dokumentiraju ono što je bilo najvažnije: komunikativnu vrijednost knjige. Svojom smo raščlambom ovdje nastojali pokazati i stupanj povezanosti pojedinih izdanja i stupanj iskoraka pojedinih. Mnoga su pitanja ostala otvorena, ali potvrdilo se da daljnji put do spoznaja leži u puno intenzivnijem pristupu koji će dati rezultate tek kada filologija uđe u posve novu digitalizacijsku eru koja će omogućiti cjelovitu i razrađenu računalnu obradu korpusa. Kao što je već dobro uočeno, ovo veliko djelo naših protestanata – iako je zapravo brzo palo u zaborav – otvorilo je vrata protureformatorskog jezičnom projektu obraćanja također središnjem korpusu južnih Slavena, koji će s vremenom steći potpunu hrvatsku fizionomiju i iskazati svoju još veću otvorenost prema slavenskom Istoku, no na drugoj – štokavskoj, jednonarječnoj osnovi, koja je zauzimala još širi prostor i bila u prostornom uzletu.

U tablici navodimo raznolike i reprezentativne primjere. Učestalost pojavnica ne može se odavde iščitati. S identičnog oblika upućuje se samo na prvi isti u kronološkom nizu, a odatle je moguće usporediti sljedeće primjere i moguća daljnja preklapanja.

²³ U ovom uzorku kojim raspolažemo očit je u LBS-u zanemariv broj primjera koji mogu upućivati na štokavski utjecaj: *suncu, sfa, tko*. Prijedlog *u*, inače vrlo učestao u LBS-u, zbog raznolikih alofonskih mogućnosti izvornoga „v-“ (pa i zbog utjecaja latiničke grafije u kojoj se preklapaju funkcije slova za glasove /u/ i /v/) ovdje nismo računali.

STUMACENO PRAVO I RAZUMNO – Tanja Kuštvović - Mateo Žagar (ur.)

	GNT	GP	ČP	ČNT	LP	LBS	LL ²⁴
Mt 2, 2-12	u dni	= GNT	= GNT	va dni	= GNT	u dni	= LBS
Mt 2, 2-12	v ierusalim	va Jerusolim	= GP	= GNT	u jerusolim	u jerusalem	= LBS
Mt 2, 2-12	v istoku	= GNT	na istoku	na vstoku	= GNT	u istoku	= LBS
Mt 2, 2-12	v sne	va sně	= GP	va sne	va sni	u sni	= LBS
Lk 21, 25-34	v lune	v luně	= GP	= GNT	v luni	u misecu	-
Lk 21, 25-34	v slncě	= GNT	= GNT	= GNT	u salncu	u suncu	-
Mk 8, 1-9	uzda	= GNT	= GNT	vzda	= ČNT	uzdavše	-
Mk 8, 1-9	u ovoi	v' ovoi	= GP	va ovoi	= ČNT	= GNT	-
Mt 2, 2-12	k irudu	ka irudu	= GP	= GNT	= GP	= GNT	-
Mt 2, 2-12	vu ladanie ²⁵	= GNT	= GNT	= GNT	= GNT	= GNT	-
Lk 21, 25-34	more i valově	= GNT	= GNT	morě i valově	more i valove	morskoga i valof	-
Lk 21, 25-34	glavě	= GNT	= GNT	= GNT	glave	= LP	-
Mt 2, 2-12	judeiskomu	= GNT	= GNT	= GNT	sudeiskomu	židofskomu	= LBS
Mt 2, 2-12	sve	= GNT	= GNT	vse	fse	= LP	= GNT
Lk 21, 25-34	sva ova	= GNT	= GNT	vsa ova	fsa	= LP	-

²⁴ Tek nam je malen dio transliteracije *Lajpčiskoga lekcionara* bio dostupan (prema Leskien 1881: 215-234). Prazna polja u tablici rezultat su te nedostupnosti. Na istome mjestu (str. 246-250) Leskien je uputio na bliskost između dijelova Matejeva evanđelja u LL-u i u GNT-u i prvi istaknuo vjerojatnost da su oba imala predložak jedan od dalmatinskih lekcionara odnosno biblijskih tekstova.

²⁵ Ova zasigurno tiskarska pogreška (treba „u vladanie“) ipak upućuje na bliskost slovenskoga prijevoda odnosno kajkavskoga narječja. U ostalim uraškim izdanjima ponavlja se isti oblik, ali ispravljen.

	GNT	GP	ČP	ČNT	LP	LBS	LL
Mk 8, 1-9	što	= GNT	= GNT	= GNT ²⁶	ča	ča	-
Mk 8, 1-9	što prebilo biše	= GNT	= GNT	= GNT	= GNT	ča biše ostalo kusov	-
Mk 8, 1-9	tko	= GNT	= GNT	kto	gdo	= GNT	-
Mk 8, 1-9	koji jili bihu	= GNT	= GNT	= GNT	ki jili bihu	ki bihu blagovali	-
Mk 8, 1-9	jure	= GNT	= GNT	= GNT	jur	= GNT	-
Lk 21, 34-35	jere	= GNT	= GNT	= GNT	jer	= GNT	-
Mt 2, 2-12	kadi hoće se	= GNT	= GNT	kadi se hoće	= GNT	kadi će se	gdi će se
Mt 2, 2-12	a ti betleem zemlja Judee	i ti betleem zemlja ijudee	i ti betleom zemlja ijudova	i ti betleem zemlja judee	i ti betleeme zemlja judee	a ti betleeme grade žudejski	= LBP
Mk 8, 1-9	on jih tada upita	= on ih tada upita	= GP	= GP	i upita njih	on jih tada upita	-
Mk 8, 1-9	oni rekoše njemu	= GNT	= GNT	= GNT	oni rekoše	oni mu rekoše	-
Mk 8, 1-9	da na zemlju sedu	= GNT	= GNT	= GNT	vzleći na zemlju	da (...) sede na tloh	-
Mt 2, 2-12	ditić	= GNT	= GNT	dite	= GNT	ditić	-
Mk 8, 1-9	množica	= GNT	= GNT	= GNT	vnožica	množ	-
Lk 21, 25-34	zlamenija	= GNT	= GNT	= GNT	znamenja	= GNT	-
Mt 2, 2-12	izaidet	= GNT	= GNT	izideti	= GNT	= GNT	-
Mt 2, 2-12	poite upitaite	idite i ispitaite	= GP	= GNT	idite i upitaite	pojte i upitajte	podite i upitaite

²⁶ Na ovome mjestu stoji „što“, što je tek grafička arhaizacija koja iskorištava crkvenoslavenski oblik glasovno vrlo blizak štokavskoj inačici.

	GNT	GP	ČP	ČNT	LP	LBS	LL
Mt 2, 2-12	poidoše	otidoše	= GP	= GNT	= GP	= GNT	podoše
K 21, 25-34	zgleđajte	= GNT	= GNT	= GNT	vzgleđajte	pogleđajte	-
Mt 2, 2-12	istoku	= GNT	vbstoku	= ČP	= GNT	= GNT	-
Mt 2, 2-12	podmudro	nastoino	= GP	= GNT	nadstoino	nastoino	nastoino
Mt 2, 2-12	blago svoje	= GNT	= skroviča svoja	= ČP	= GNT	= GNT	= GNT
Mk 8, 1-9	da naprid kladu	= GNT	= GNT	da predpelože	-	da kladu prid	-
Mk 8, 1-9	imijahu malahno ribic	= GNT	= GNT	imējahu maljahno ribicъ	= GNT	i takoje jimahu ribic malactih	-
Mk 8, 1-9	to... postavi	ove... postave	= GP	te... postave	i ove... postave	da jim se postave	-
Mt 2, 2-12	ispita njih	= GNT	= GNT	= GNT	ispita od njih	ispitovaše od njih	= LBS
Mt 2, 2-12	miru	= GNT	muro	= ČP	= GNT	= GNT	= GNT
Mt 2, 2-12	moim	= GNT	moimъ	= GNT	= GNT	pukom moim u izraelu	pukom moiem izraelu
Mt 2, 2-12	putem	= GNT	= GNT	putemъ	= GNT	putom	= LBS
Mt 2, 2-12	izraelskim	= GNT	= GNT	izdraelskimъ	= ČNT	u izraelu	= ČNT
Mt 2, 2-12	ž nim	š njimъ	= GP	= GNT	= GP	s nim	š nim
Mk 8, 1-9	množtva	= GNT	množtva	= ČP	= GNT	mnoštva	-
Mt 2, 2-12	jinim	inim'	= GP	= GP	= GP	jinim	inim

	GNT	GP	ČP	ČNT	LP	LBS	LL
Mk 8, 1-9	jisti	= GNT	jasti	= GP	= GNT	blagovati	-
Mk 8, 1-9	jili (2x)	= GNT	jali	= ČP	= GNT	blagovali	-
Mk 8, 1-9	jše	= GNT	jaše	= ČP	jše	blagovaše	-
Mk 8, 1-9	tačeh	tačihь	= GP	= GP	= GP	lačnih	-
Mk 8, 1-9	domom	= GNT	domovь	domomь	na dom svoj	= GNT	-
Mt 2, 2-12	radostju vele veliku	= GNT	= GNT	= GNT	radosijom vele veliko(m)	= GNT	= GNT
Mk 8, 1-9	četiri tisući	= GNT	četiri tisućь	četira tisuća	četiri tisuća	četyre tisuća	-
Mk 8, 1-9	ostavi	pusti	= GP	odpusti	= GP	= ČNT	-
Mk 8, 1-9	putem	= GNT	= GNT	na pute	= GNT	= GNT	-
Mt 2, 2-12	zvizde	zvězde	= GP	= GNT	= GNT	= GNT	zviezde
Lk 21, 25-34	istino	= GNT	= GNT	istinno	vistinu	u jistinu	-
Lk 21, 25-34	zvezdah	= GNT	= GNT	= GNT	zvizdah	= LP	-
Mt 2, 2-12	mista	města	= GNT	= GNT	= GNT	-	= LBS
Mk 8, 1-9	zapoveda	= GNT	= GNT	= GNT	zapovida	zapovidi	-
Lk 21, 25-34	lěto	= GNT	= GNT	= GNT	lito	= LP	-
Lk 21, 25-34	viděli	= GNT	= GNT	= GNT	videli	viditi	-
Lk 21, 25-34	človečaskoga	človečaskoga	= GNT	= GNT	= GNT	-	-
Mt 2, 2-12	vidivši	viděvši	= GP	vidivše	= GNT	= GNT	= GNT

STUMACENO PRAVO I RAZUMNO – Tanja Kuštvčić • Mateo Žagar (ur.)

	GNT	GP	ČP	ČNT	LP	LBS	LL
Mt 2, 2-12	vližući	= GNT	všadše	v'šadšī	šadši/šadsi ²⁷	ulizši	uliezši
Mt 2, 2-12	prijamši	= GNT	= GNT	prijamše	= GNT	prijamši	-
Mt 2, 2-12	navestite mene	= GNT	nevestite meni	navistite meni	= ČNT	odgovorite meni	= LBS
Mk 8, 1-9	odnesoše	= GNT	= GNT	dvignuše	= GNT	= GNT	-
Mt 2, 2-12	se jest ukazala	= GNT	= GNT	se biše ukazala	= GNT	se je ukazala	= LBS
Mk 8, 1-9	došli bihu	= GNT	= došli jesu	= ČP	jesu došli	su (...) došli	-
Lk 21, 25-34	gredući sa oblast'ju	= GNT	= GNT	gredući va oblastu sa oblast'ju	gredući va oblastu z oblastju	= ČNT	-
Lk 21, 25-34	ova da se čine	= GNT	= GNT	da se ova čine	ova čineći	= GNT	-
Lk 21, 25-34	stabla	= GNT	dreva	drēva	= GNT	= GNT	-
Lk 21, 25-34	smokveno drēvo	= GNT	= GNT	= GNT	smokveno drivo	smokvu	-
Mt 2, 2-12	prisadši	= GNT	prisadši	= ČP	= GNT	prisadši	= LBS
Mt 2, 2-12	svrhu	svrhu	sv'rhu	= ČP	svrhu	svrhu	= LBS
Lk 21, 25-34	svrhu	= GNT	= GNT	= GNT	svrhu	svrhu	-

²⁷ U riječi „šadši“ glas /s/ upisan je slovom β (i drugi put kao /s) kojim se latinicom bilježe i glasovi /s/ i /š/. Takva neuređenost ostavila je zacijelo traga na prijepise iz latince u druga pisma. Takvo stanje upućuje na to da je primjer „prisadši“ u GNT-u (gdje bismo očekivali uobičajen oblik „prisadsi“) napisan pogrešno prema istome modelu (slično je i s primjerima). Tako se dobro može rekonstruirati da je u podlozi bio latinički predložak. Opširnija obrada korpusa, vjerujemo, to će potvrditi.

Literatura

- Barbarić, Tadija. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Bratulić, Josip. 1983. Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik, „Radovi Zavoda za slavensku filologiju“ 18, II: 43-49.
- Bučar, Franjo – Franjo Fancev. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije, „Starine JAZU“ XXXIX.
- Čupković, Gordana. 2010. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novog testamenta iz 1562./1563. godine, „Filologija“ 55: 1-36.
- Damjanović, Stjepan. 2010. Kakav je jezik za knjige prikladan? Nešto napomena uz jezikoslovne dvojbe hrvatskih protestanata. „Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven: Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag“ (ur. Elena Stadnik-Holzer, Georg Holzer), Frankfurt (...) Wien: 29-37.
- Fancev, Franjo. 1916. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. I. dio, „Rad JAZU“, knj. 212: 147-225.
- Fancev, Franjo. 1916. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. I. dio, „Rad JAZU“, knj. 214: 1-112.
- Jembrih, Alojz. 2007. *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novog testamenta 1562/1563*, Zagreb.
- Katičić, Radoslav. 2009. O standardnom i književnom jeziku, „Jezik“ LVI, 2: 50-53.
- Kostrenčić, Ivan. 1874. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559-1565*, Wien.
- Leskien, August. 1881: *Das dalmatinisch-serbische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliothek*, Leipzig: 199-250.
- Murko, Matija. 1925. Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga, „Daničićev zbornik“, Beograd-Ljubljana: 72-106.
- NT = *Prvi del Novoga testamenta* – faksimil glagoljičkog originala 1562./1563. Zagreb 2007.
- Novi testament*, I. dio, 1562., latinički prijepis glagoljskog izvornika (ur. D. Matak), Zagreb 2013.
- Novi testament*, II. dio, 1563., latinički prijepis glagoljskog izvornika (ur. D. Matak), Zagreb 2015.
- Polovič, Ivan. 1908. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem ‘Prvem delu Novoga Testamenta’ iz l. 1562., „Trubarjev zbornik“, Zbornik Matice slovenske X: 56-73.
- Rajhman, Jože. 1986. *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana.

- Steklasa, Ivan 1908. Protestantizam v Istri, v metliški in hrvatski Krajini, „Trubarjev zbornik“, Ljubljana: Zbornik Matice slovenske X: 74-93.
- Vrečko, Edvard (ur.). 2011. Primož Trubar, Nemški spisi (1550-1551), „Zbrana dela Primoža Trubarja“ 11. Ljubljana.
- Vojnović, Tadej. 2006. Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata od Ćirila i Metoda do prve tiskane Biblije 1831. godine. „Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku“ 22, Osijek: 141-153.
- Žagar, Mateo (ur.). 2017. *Artikuli ili deli stare krstjanske vere, Urach 1562*. Latinički prijepis glagoljskog izvornika; predgovor sastavio M. Žagar, Zagreb, Osijek: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku.
- Žagar, Mateo. 2018. Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561-1564) u: Stipe Botica, Marija Malnar Jurišić, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (ur.). *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb. Hrvatsko filološko društvo: 213-224.
- Žagar, Mateo. 2018. Contesto filologico delle edizioni in glagolitico e cirillico della stampa protestante ad Urach. (1561-1564)“, *La riforma protestante nei paesi Slavi*, Dies Academicus, Milano 29-30. V. 2017., Milano; Accademia Ambrosiana „Slavica Ambrosiana“ 8 (ur. Giovanna Brogi Bercoff, Roland Marti), 119-132.)

Summary

TYOLOGY OF LINGUISTIC DIFFERENCES BETWEEN NEW TESTAMENT TEXTS OF CROATIAN PROTESTANTS

In the paper, based on the linguistic and textological analysis of four variants of the same biblical text from the corpus of printed Protestant editions by Croatian Glagolitic monks (the Glagolitic *New Testament* /first part of 12 January 1562, second part of 1563/; the Cyrillic *New Testament* /4 May 1563; the Glagolitic *Postil* /30 October 1562/; the Cyrillic *Postil* /1 January 1563&, thee Latin-script *Postil* 1568/), conclusions are drawn on the interdependence of textual variants of the same – single translation and on the degrees of their differentiation. It has thus turned out that the Cyrillic *New Testament* showed the most specific features, or that these mostly did not recur in the comparative editions of the three *Postils*, respectively. Even the situation in the Cyrillic *Postil* is closer to the solutions in the Glagolitic *New Testament*. It is with the Glagolitic *New Testament* that the Latin-script *Postil* printed in Regensburg in 1568 shows the highest closeness, and not with the Cyrillic edition, which in terms of time is closer to it. Furthermore, research has also confirmed the fact that the highest concentration of Shtokavian characteristics has been registered in the first part of the Glagolitic *New testament* of 1562. Based on a comparison with the *Lectionary of Father Bernardinus Spalatensis* printed in Latin script in Venice (printed in 1945, and more available to the Protestants in the edition of 1543 /

Zborovčić's Lectionary) and the Cyrillic hand-written *Lectionary of Leipzig* (from the mid-16th century) of Dubrovnik provenance, we have drawn attention to the sufficiently big linguistic differences therein as compared to the Urach editions, and thus it cannot be said that the first text could have been a direct pattern (LBS), nor the second (LL) an example of texts from which the Shtokavian elements were taken over into the Protestant editions before 1563.

Key words: biblical translations, Glagolitic *New Testament*, Cyrillic *New Testament*, Glagolitic *Postil*, Cyrillic *Postil*, Latin-script *Postil*, Croatian Protestant printing press in Urach

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 3-23.